

УДК 338.431:001.8:340.11 (477)

*В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
заступник директора з наукової та інноваційної роботи,
завідувач відділення організації виробництва і земельних відносин,
завідувач відділу форм господарювання
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
М.М. ФЕДОРОВ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України*

Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження

Постановка проблеми. З набуттям у 1990 році державного суверенітету та економічної самостійності в Україні здійснювалася трансформація аграрного сектору до ринкових умов господарювання, переходу від колгоспно-радгоспного способу виробництва сільськогосподарської продукції, побудованого на державній власності на землю, до способу господарювання, побудованого на приватній власності на землю у поєднанні з колективними, індивідуальними та сімейними формами організації праці. Нау-

кове обґрунтування цього суспільно-політичного процесу здійснено в Національному науковому центрі "Інститут аграрної економіки".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади трансформації аграрного сектору економіки країни розроблено в ННЦ „Інститут аграрної економіки” і висвітлено в наукових працях: П. Т. Саблука – директора ННЦ “Інститут аграрної економіки”, Першого віце-прем’єр-Міністра України, нині радника при дирекції ННЦ “Інститут аграрної економіки”; В. Я. Месель-Веселяка – заступника дирек-

© В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, 2015

тора з наукової роботи, завідувача відділення організації виробництва і земельних відносин, завідувача відділу форм господарювання Інституту; М. М. Федорова – завідувача відділу земельних відносин Інституту; М. Й. Маліка – завідувача відділу розвитку підприємництва і кооперації Інституту; Ю. О. Лупенка – завідувача сектора, провідного співробітника, заступника завідувача відділу, заступника керівника Головного управління з питань економічної та соціальної політики Адміністрації Президента України, нині директора ННЦ “Інститут аграрної економіки”; П. І. Гайдуцького – проєктора Вищої школи управління АПК, начальника відділу економічної і фінансової політики Адміністрації Президента України, начальника відділу економічних реформ Кабінету Міністрів України, Голови Державного комітету України по земельних ресурсах, Міністра сільського господарства України, Заступника Глави Адміністрації Президента України, радника Президента України, керівника головної економічної служби Секретаріату Президента України, радника прем’єр-міністра України, наукового директора Інституту стратегічних оцінок при Президентському фонді Леоніда Кучми “Україна”; А.С. Даниленка – голови колгоспу, голови Селянської спілки Київської області, голови Комітету Верховної Ради України з питань агропромислового комплексу, земельних ресурсів та соціального розвитку села, голови Черкаської обласної державної адміністрації, голови Державного комітету України по земельних ресурсах, нині ректора Білоцерківського національного аграрного університету; М.В. Гладія – генерального директора Агрокомбінату «Стрий», голови Стрийського райвиконкому Львівської області, заступника голови Львівської обласної державної адміністрації, начальника відділу з питань АПК Кабінету Міністрів України, віце-прем’єр-міністра України, Міністра аграрної політики України, голови Львівської обласної державної адміністрації, депутата Верховної Ради України 4-го і 5-го скликань, ректора Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, нині директора Інституту розведення і генетики

тварин НААН; Ю. Я. Лузана – генерального директора агропромислового комбінату “Рось”, голови Асоціації агропромислових об’єднань України, голови правління акціонерно-комерційного банку “Рось”, заступника, першого заступника Міністра аграрної політики України, першого заступника Керівника Державного управління справами Президента України, першого заступника директора з наукової роботи ННЦ “Інститут аграрної економіки”, нині голови Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України; І. Г. Кириленка – заступника голови Дніпропетровської облради, першого заступника голови Дніпропетровської облдержадміністрації, народного депутата України 2-го скликання, члена Комітету з питань АПК земельних ресурсів і соціального розвитку села, Міністра аграрної політики, віце-прем’єр-міністра України, Голови Урядового комітету з реформування аграрного сектору економіки, народного депутата України 5-го, 6-го, 7-го і нині 8-го скликань.

Мета статті – виклад наукових здобутків щодо необхідності трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, участі науковців в обґрунтуванні і нормативно-правовому забезпеченні, науковому супроводі та практичному її здійсненні в сільськогосподарському виробництві.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль у вирішенні питань продовольчого забезпечення, був, є та залишається вузловим при розв’язанні завдань успішного розвитку економіки країни.

Ігнорування протягом багатьох десятиліть економічних інтересів селянства й нав’язування невластивих йому стереотипів значною мірою зумовили необхідність змін виробничих відносин на селі.

Одержавлені засоби виробництва перетворилися по суті в нічийну власність та в поєднанні з адміністративно-командною системою управління призвели до втрати особистого інтересу селян щодо підвищення ефективності виробництва. Держава виявилася неспроможною правильно й раціонально використовувати своє головне багатство – землю. Надто низькими були врожайність

сільськогосподарських культур, продуктивність тварин та ефективність колгоспно-радгоспного виробництва. Характеризуючи радянський спосіб виробництва в сільському господарстві, визначний учений економіст, академік І. І. Лукінов відзначав: „Фінансовий стан більшості колгоспів і радгоспів, які були основними товаровиробниками, не давав змоги забезпечувати процеси швидкого оновлення й розширеного відтворення виробництва, промислової переробки, зберігання і транспортування харчових продуктів на рівні новітніх досягнень науки й технологій. В адміністративній системі планового ціноутворення, оподаткування і перерозподілу доходів діяв принцип одностороннього їх переливу з сільського господарства в інші сфери. Інакше кажучи, воно (сільське господарство) було перетворене в інвестиційного донора розвитку важкої індустрії, ВПК і великих міст. Сільське господарство традиційно функціонувало поза еківалентною системою економічних взаємовідносин, а селяни перебували далеко не в рівному економічному становищі серед інших соціальних кіл суспільства” [102]. У той же час значно продуктивніше й ефективніше розвивається сільське господарство в країнах із ринковою економікою.

Перехід до ринкових відносин у сільському господарстві України вимагав проведення в галузі суттєвих змін суспільно-економічних відносин. Мотивацією стало прагнення селян до свободи у сфері підприємницької діяльності, що найповніше відповідає принципам самостійності, прибутковості, режиму економії тощо. Тому в працівників аграрної економічної науки України як у теоретичному, так і в практичному плані не виникало сумніву щодо вибору системи господарювання. Більшість учених (Саблук П. Т. [1, 10, 21, 23], Юрчишин В. В [5, 18], Онищенко О. М. [18], Месель-Веселяк В. Я. [6, 19–21, 23], Федоров М. М [6, 23], Гайдуцький П. І. [15–18], Малік М. Й. [11, 14], Лупенко Ю.О. [38]) однозначно прийняла позицію переходу до ринкової економіки, тобто від безвідповідальної витратної моделі господарювання до класичної світової, побудованої на приватній власності на землю, інші засоби виробництва та інтересі товаровиробників.

Одержавлене сільське господарство працювало неефективно – низькі врожайність сільськогосподарських культур та продуктивність тварин, а виробництво (без дотацій) було збитковим. Науковці Українського науково-дослідного інституту економіки і організації сільського господарства (нині ННЦ “Інститут аграрної економіки”) ще у 1989-1990 роках запропонували перехід до ринкових умов господарювання, що передбачав створення фермерських господарств та інших господарських структур ринкового типу. У виступах у газеті „Сільські вісті” (Саблук П. Т. [1, 23], Месель-Веселяк В. Я. [6, 23], Федоров М. М. [6, 23]) науково обґрунтовували необхідність роздержавлення землі, господарювання фермерів на приватній землі з індивідуальною й сімейною формами організації праці.

У 1990 році вже були створені фермерські господарства М. І. Саєнка (на Дніпропетровщині), І. Ф. Томича (в Заліщиках на Тернопільщині). В ці роки нами опрацьовувався проект Закону України „Про селянське (фермерське) господарство”.

Прискорило процес наукового обґрунтування трансформації сільського господарства прийняття Верховною Радою тоді ще Української РСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України [2], 3 серпня 1990 року – Закону „Про економічну самостійність” [3], 1 листопада 1990 року – Концепції переходу Української РСР до ринкової економіки [4].

Складність переходу до ринкової економіки полягала в тому, що у світі не було прикладу переходу від соціалістичних економічних відносин до ринкових, від суспільного способу виробництва до приватновласницького.

Запропоновані радикальні зміни у формах власності на землю і майно ставили людину праці в центр соціально-економічних процесів, посилювали мотивацію її діяльності до високопродуктивної праці, забезпечували безпосередній зв'язок добробуту трудівників з якістю їхньої роботи. У системі виробничих відносин відбувалися позитивні зміни, що створювали умови для становлення багатокладної економіки, відродження господаря на землі, розширення економічних

основ для поглиблення демократії, гласності й відповідальності за стан справ у суспільному виробництві.

Важливим кроком у трансформації сільськогосподарських підприємств до ринкових умов були зміни у майнових відносинах на основі приватної власності. У 1990 році було проведено паювання майна в господарствах Львівської області під науково-методичним керівництвом і практичним його здійсненням М. В. Гладія – голови облдержадміністрації. На перших порах даний процес проводився з їх ініціативи, а з прийняттям Закону України "Про колективне сільськогосподарське підприємство" (14.02.1992 р.), у підготовці проекту якого брали участь: П. Т. Саблук, М. Й. Малік, О. В. Крисальний, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [22], паювання майна набуло масового характеру [52]. Мотивацією реформування майнових відносин на селі став інтерес селян до власності. Паювання майна колективних сільськогосподарських підприємств розглядалось як початок реального переходу до приватної власності й наділення селянина статусом власника.

У процесі трансформації сільського господарства сформовано підвалини нових виробничих відносин, які визначили економічний устрій майбутнього села. Перетворення на селі здійснювалися в кілька етапів.

На першому етапі (1990–1993 рр.) теоретично обґрунтовано необхідність змін у виробничих відносинах, зародження фермерського руху, розвитку господарств населення, формування законодавчої та нормативно-правової бази, проведення роздержавлення і приватизації земель сільськогосподарських підприємств та організацій, широкомасштабної реформи, спрямованої на зміну відносин щодо власності та форм господарювання на селі [19–26].

На другому етапі (1994–1996 рр.) активізовано дослідження щодо порядку здійснення земельної реформи, зокрема паювання земель, переданих у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам і запровадження нових економічних відносин, розробки методики й проведення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення [43–46, 49].

На третьому етапі (1997–1999 рр.) науково обґрунтовано необхідність запровадження оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв) для формування господарських структур ринкового типу, реорганізації радгоспів у недержавні господарські структури [59–63].

На четвертому етапі (з 1999-2000 рр.) за наукового супроводу учених здійснювалася на практиці реорганізація колективних сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового типу на основі оренди як земельних ділянок, так і земельних часток (паїв) [70–72].

Трансформації в аграрному секторі проводилися на принципах: добровільності, законності, відповідності умовам розвитку, економічності й соціальної доцільності, врахування регіональних особливостей, скорочення адміністративного втручання у господарську діяльність.

Відбувався перехід від державної до колективної та приватної власності на землю і майно, від адміністративно-командного способу управління до організації управління сільськогосподарським виробництвом на основі приватної власності, ініціативи, підприємливості, зацікавленості й відповідальності, дотримання економічних законів у ринкових умовах господарювання. Це й було позитивною соціально-економічною базою сприйняття реформ, їх проведення та одержання позитивних економічних і соціальних результатів.

Організаційні перетворення на селі розпочато після прийняття 18.12.1990 р. постанови Верховної Ради України „Про земельну реформу” [7], якою з 15 березня 1991 року всі землі України оголошено об’єктом земельної реформи. Визначено, що земельна реформа є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв’язку з переходом економіки держави до ринкових відносин. Завданням цієї реформи є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального викорис-

тання й охорони земель. Передбачено також провести інвентаризацію земель усіх категорій та реєстрацію громадян, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство, розширити особисте підсобне господарство, займатися індивідуальним і колективним садівництвом, одержати в користування земельні ділянки для городництва, сінокосіння й випасання худоби.

Трансформацію аграрного сектору забезпечено результатами наукових розробок та їх реалізацією згідно з опрацьованою схемою, основною складовою якої є земельна реформа, що передбачає:

- роздержавлення земель із визначенням категорій тих, що залишаються у державній власності;

- приватизацію земель шляхом передачі їх у колективну власність колективним сільськогосподарським підприємствам (КСП), сільськогосподарським кооперативам (СК), акціонерним товариствам (АТ), у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, а також у приватну власність громадянам;

- грошову оцінку сільськогосподарських угідь;

- паювання сільськогосподарських угідь, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам й організаціям серед їхніх працівників і пенсіонерів з їх числа;

- видачу сертифікатів на право на земельну частку (пай) громадянам-членам колективних сільськогосподарських підприємств та організацій і державних актів на право приватної власності на землю за їх бажанням у разі виходу з підприємства;

- реалізацію громадянами права на земельну частку (пай) за їх бажанням (у межах чинного законодавства);

- реорганізацію колективних та інших недержавних сільськогосподарських підприємств у господарські структури ринкового спрямування;

- формування й розвиток ринкового обігу земель та його інфраструктури;

- організацію державного контролю за формуванням і функціонуванням ринкового обігу земель, екологічним станом, раціональним використанням і охороною земель.

Законом України „Про селянське (фермерське) господарство” (20.12. 1991 р.), проект якого опрацювали В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, М. М. Федоров, І. В. Коновалов [12], вперше передбачено передавати у приватну власність і надавати в користування, у тому числі на умовах оренди, земельні ділянки громадянам України для ведення селянського (фермерського) господарства, а Законом України „Про форми власності на землю” (30.01.1992 р.) [13] поряд із державною запроваджено колективну й приватну форми власності на землю, які є рівноправними. Декретом Кабінету Міністрів України „Про приватизацію земельних ділянок” (26.12.1992 р.), проект якого опрацювали З. Ю. Ткачук, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [29], передбачено передачу у приватну власність земельних ділянок громадянам України, надані їм для ведення особистого підсобного господарства, будівництва та обслуговування жилого будинку і господарських будівель (присадибна ділянка), садівництва, дачного та гаражного будівництва, у межах норм, визначених Земельним кодексом України. По суті цим Декретом започатковано приватизацію земель.

Обґрунтовано стратегію та опрацьовано напрями проведення аграрних перетворень, що знайшло відображення у підтриманій Верховною Радою України аграрній політиці, викладеній у доповіді Президента України Леоніда Даниловича Кучми „Про основні засади економічної та соціальної політики – Розділ „Аграрна політика”, підрозділ „Земельна реформа” (19.10.1994 р.), проект якої підготовлено А. С. Гальчинським, за участю П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова [39]. Отже, були розроблені та схвалені ідеологія і програма трансформації аграрного сектору до ринкової економіки, основним принципом якої стало забезпечення приватизації селянами земель, що перебували у користуванні колгоспів і радгоспів, та формування господарських структур ринкового типу, що й було врегульовано Указом Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” від 10.11.1994 року, проект якого підготували: А. С. Гальчинський,

Б. М. Чепков, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, П. І. Гайдуцький, А. С. Даниленко [40]. Положення цього Указу стали стрижнем земельної реформи. Ним передбачено:

– передачу безплатно у колективну власність земель колективним сільськогосподарським підприємствам, сільськогосподарським кооперативам, сільськогосподарським акціонерним товариствам, у тому числі створеним на базі радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств, трудові колективи яких виявили бажання одержати землю у власність;

– поділ земель, які передано у колективну власність, на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості);

– кожному члену підприємства, кооперативу, товариства видати сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай) із зазначенням у ньому розміру частки (паю) в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному виразі;

– установити, що право на земельну частку (пай) може бути об'єктом купівлі-продажу, дарування, міни, успадкування, застави;

– кожному члену колективного сільськогосподарського підприємства, сільськогосподарського кооперативу, сільськогосподарського акціонерного товариства надається право безперешкодного виходу з нього та одержати безкоштовно у приватну власність свою частку землі (пай) у натурі (на місцевості), що засвідчується державним актом на право приватної власності на землю.

Керівництво Верховної Ради України звинуватило Л. Д. Кучму в тому, що положення цього Указу не відповідали чинному земельному законодавству. Тому нами було підготовлено довідку і порівняльну таблицю про відповідність положень Указу чинному законодавству, які були передано кожному депутатові Верховної Ради України й опубліковано в газеті „Наш час” [41], після чого претензій до Указу не було.

Позитивний погляд щодо приватизації землі висловив відомий вчений економіст, академік Іван Іларіонович Лукінов. У 1993 р. в публікації „Продуктивні сили села – основа його відродження і прогресу”, в журналі „Економіка України”, №3, 1993 р. він підкрес-

лив: „Приватизація землі працівниками сільського господарства – це не тільки акт соціальної справедливості, але до певної міри і запорука стабільності в галузі, запобігання руйнуванню її продуктивних сил” [34].

Для забезпечення реалізації положень Указу Президента України від 10.11.1994 р. нами опрацьовано методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь [43, 44, 57] і разом із спеціалістами Держкомзему України підготовлено методичку нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, яка затверджена Постановою Кабінету Міністрів України 23.03.1995 р. у підготовці проекту якої брали участь: П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, І. А. Розумний, В. С. Губарев, Д. С. Добряк, А. С. Даниленко, П. І. Гайдуцький та ін. [45].

Грошова оцінка земель визначається розміром щорічно одержуваного диференціального рентного доходу з урахуванням строку його капіталізації. Термін капіталізації визначено в 33 роки, що відповідає трипроцентній платі за користування кредитом.

Диференціальний рентний дохід визначається за формулою:

$$Р_{дд} = (У \times Ц - 3 - 3 \times К_{нр}) : Ц ,$$

де $Р_{дд}$ – диференціальний рентний дохід з 1 га у натуральному виразі, ц; $У$ – урожайність зернових з 1 га, ц; $Ц$ – ціна реалізації 1 ц зерна, грн; виробничі затрати на 1 га, грн; $К_{нр}$ – коефіцієнт норми рентабельності.

Загальний рентний дохід ($Р_{здн}$) = $Р_{дд} + Ард$, де $Ард$ – абсолютний рентний дохід (1,6 ц зерна).

Грошова оцінка ($Г_{оз}$) = $Р_{здн} \times Ц \times Тк$, де $Тк$ – термін капіталізації.

У 1995 році грошову оцінку гектара сільськогосподарських угідь визначено у розмірі 3543, а ріллі – 3674 грн. З 2000 року оцінка індексується і у 2015 р. вона становить відповідно 22736 і 25786 грн.

За цією методикою здійснено грошову оцінку сільськогосподарських угідь і ріллі в сільськогосподарських підприємствах, населених пунктах, районах і регіонах України, яка використана при проведенні паювання земель і застосовується у формуванні цінового механізму, визначенні плати за землю [27]

за землю [55], оподаткуванні сільськогосподарських підприємств [73], урегулюванні фінансово-кредитних відносин державної підтримки сільського господарства [86].

Роботу науковців високо оцінив Президент України Л. Д. Кучма. У книзі “Своїм шляхом: Роздуми про економічні реформи в Україні”, розглядаючи питання реформування аграрного сектору економіки країни, він відмічає: “На той час сформувалася команда економістів, з якими я весь час консультувався з аграрних питань. Це П. Гайдуцький, А. Гальчинський, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, М. Федоров та інші. Вони допомагали готувати цей указ” [84].

Указом Президента України від 6 лютого 1995 року № 102-95 “Про присвоєння почесного звання «Заслужений діяч науки і техніки України» вченим Інституту аграрної економіки Української академії аграрних наук”, за значний особистий внесок у розробку теоретичних засад реформування аграрних відносин присвоєно почесне звання “Заслужений діяч науки і техніки України” Меселю-Веселяку Віктору Яковичу – виконавчому директору, Федорову Миколі Миколайовичу – завідувачому відділу.

На втілення у практику окремих положень Указу Президента України від 10.11.1994 р. був прийнятий Указ Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (8.08.1995 р.) [46], у підготовці проекту якого брали участь: П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, П. І. Гайдуцький, Л. Я. Новаковський, А. С. Даниленко та ін. Цим Указом назву “Сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай)”, встановлену Указом від 10.11.1994 р., було змінено на “Сертифікат на право на земельну частку (пай)”. При цьому словосполучення “приватна власність” було вилучено, що призвело до гальмування реалізації права на приватну власність на землю членів сільськогосподарських підприємств, зокрема передачу її в оренду.

Ідеологія трансформації сільського господарства спрямована на досягнення найвищих цінностей для селян, за яких вільний громадянин вільної України був би власником землі та мав право вільного вибору сфери своєї трудової діяльності: самому працю-

вати на власній землі, передавати її в оренду новоствореному підприємству і працювати в ньому або в інших сферах економіки країни. Було науково обґрунтовано положення про те, що землекористування нових господарських структур ринкового типу найбільш раціонально формувати на основі оренди земельних ділянок і земельних часток (паїв) у поєднанні з колективними формами організації праці, що вимагало законодавчого врегулювання.

У зв'язку з цим Президент України 23.04.1997 р. видав Указ „Про оренду землі”, у підготовці проекту якого брали участь: П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, Л. Я. Новаковський, М. М. Федоров та ін. [60], яким визначено, що дві або більше особи, які мають сертифікати, які засвідчують їхнє право на земельну частку (пай), можуть за власним бажанням передавати в оренду спільну земельну ділянку через уповноважену ними особу, а орендарями можуть бути громадяни України, юридичні особи та ін. Отже, реально стало можливим формувати сільськогосподарські підприємства на основі оренди земельних часток (паїв) і створювати нові господарські структури [58]. Але згодом Верховна Рада України прийняла Закон України „Про оренду землі” (6.10.1998 р.) [63], який фактично зупинив роботу щодо формування господарських структур ринкового типу, оскільки у ньому не було передбачено оренди земельних часток (паїв), а лише земельних ділянок, що й зумовлювало подальший спад виробництва сільськогосподарської продукції.

Ця проблема була розв'язана після прийняття 3 грудня 1999 року Указу Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” у підготовці проекту якого брали участь: П. І. Гайдуцький, М. В. Гладій, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, Ю. Я. Лузан [70]. Указом передбачено реорганізацію колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно шляхом:

– забезпечення всім членам колективних сільськогосподарських підприємств права вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями

та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності (далі - приватні формування). Це право не може бути обмежене рішеннями загальних зборів членів колективних сільськогосподарських підприємств або будь-якими іншими рішеннями;

– сприяння керівникам і спеціалістам колективних сільськогосподарських підприємств, що реформуються, у реорганізації зазначених підприємств та створенні на їх базі приватних формувань;

– запровадження обов'язкового укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю), майнового паю з власниками цих часток (паїв), з виплатою орендної плати у натуральній або грошовій формах;

– забезпечення встановлення сторонами договору оренди земельної частки (паю) розміру плати за її оренду на рівні не менше одного відсотка визначеної відповідно до законодавства вартості орендованої земельної частки (паю);

– збереження, по можливості, цілісності господарського використання приватними формуваннями землі та майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв) і майнових паїв;

– підтримки розвитку особистих підсобних господарств громадян та селянських (фермерських) господарств шляхом надання громадянам, яким у встановленому порядку із земель колективного сільськогосподарського підприємства відведено земельні ділянки в натурі на основі земельної частки (паю), можливості розширювати особисті підсобні господарства без створення юридичної особи за рахунок цих ділянок, а також одержаних при виході з зазначених підприємств майнових паїв.

З метою здійснення трансформації аграрного сектору до ринкових умов господарювання в Інституті підготовлено “Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств” (два видання): у 1997

р. – 648 с. [59], і у 2000 р. – 660 с. [72], а також посібник у питаннях і відповідях “Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва” у 1999 р. – 530 с. [69], опрацьовано ряд науково-практичних рекомендацій, які передані всім суб'єктам реформування. В АР Крим, усіх областях, багатьох районах країни за участю науковців Інституту проведено науково-практичні семінари з питань реформування підприємств та створення на їх основі ринкових структур.

Верховна Рада України 25 жовтня 2001 року прийняла нову редакцію Земельного кодексу України, у підготовці проекту якого брали участь: Л. Я. Новаковський, А. М. Третяк, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, І. Г. Кириленко, М. М. Федоров, А. С. Даниленко, Ю. Я. Лузан та ін. [75], в якій імплементовано всі положення Указів Президента України щодо реформування земельних відносин та трансформування аграрного сектору в нашій державі до ринкових умов господарювання. Створено надійне організаційно-правове середовище для реалізації громадянами прав власності на землю, освоєння механізму регулювання земельних відносин через оренду земельних часток (паїв) і земельних ділянок.

Отже, при трансформації аграрного сектору економіки України запроваджено приватну власність на землю, проведено роздержавлення земель і передачу її у власність колективним сільськогосподарським підприємствам та громадянам; розпайовано землі колективних сільськогосподарських підприємств між працівниками і пенсіонерами з їх числа, створено сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, сформовано фермерські господарства, розвиваються господарства населення, особисті селянські господарства – відповідно до Закону України “Про особисте селянське господарство” (15.05.2003 року), у підготовці проекту якого взяли участь: П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, І. Г. Кириленко, М. М. Федоров, І. В. Коновалов, Ю. Я. Лузан [82].

У результаті аграрних перетворень сформовано різні організаційно-правові виробничі структури ринкового спрямування (табл. 1).

1. Трансформація сільськогосподарських формувань в Україні та їх землекористування у 2013 році

Форми господарювання	1990 р. (до реформування)				2013 р. (після реформування)			
	Кількість підприємств	Площа сільськогосподарських угідь, млн га	%	Середній розмір 1 господарства, га	Кількість підприємств, тис.	Площа сільськогосподарських угідь, млн га	%	Середній розмір 1 господарства, га
Усі категорії господарств		40,89	100	3293		36,4	100	
в т.ч. сільськогосподарські підприємства	12420	38,22	93,5	3077				
з них: колгоспи	8541	28,7	70,2	3360				
радгоспи	2630	9,46	23,1	3599				
міжгоспи	1249	0,06	0,1	48				
Господарства населення, тис.	9206	2,67	6,5	0,3				
Сільськогосподарські підприємства всього (разом із фермерськими)					49,0	21,8	59,8	459,5
у т.ч.: сільськогосподарські підприємства (без фермерських)					8,2	17,3	47,6	2105,9
фермерські господарства (усі)					40,8	4,5	12,2	109,2
з них: за ф-50 с.г. (великі та середні)					0,9	1,7	4,6	1941,2
малі (ф. 2-ферм.)					39,9	2,8	7,6	69,4
Господарства населення – всього					16858,7	15,8	43,6	0,9

Джерело: Дані Державної служби статистики України (стат.збірник „Сільське господарство України”), розрахунки авторів

За період трансформацій аграрного сектору реорганізовано 12420 колгоспів, радгоспів і міжгосподарських підприємств із загальною площею сільськогосподарських угідь 38,22 млн га і середнім розміром 3077 га у 49 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу (разом із фермерськими господарствами), середнім розміром 459,5 га, з яких 8,2 тис. сільськогосподарських підприємств (без фермерських господарств), розміром 2105,9 гектара і 40,8 тис.

фермерських господарств, середнім розміром 109,2 гектарів. Розширено землекористування господарств населення з 2,67 млн га у 1990 р. до 15,8 млн га у 2013 році, середнім розміром 0,9 гектара.

У трансформованому до ринкового середовища аграрному секторі економіки України досягнуто позитивних зрушень. Зросло виробництво валової продукції сільського господарства (рис. 1).

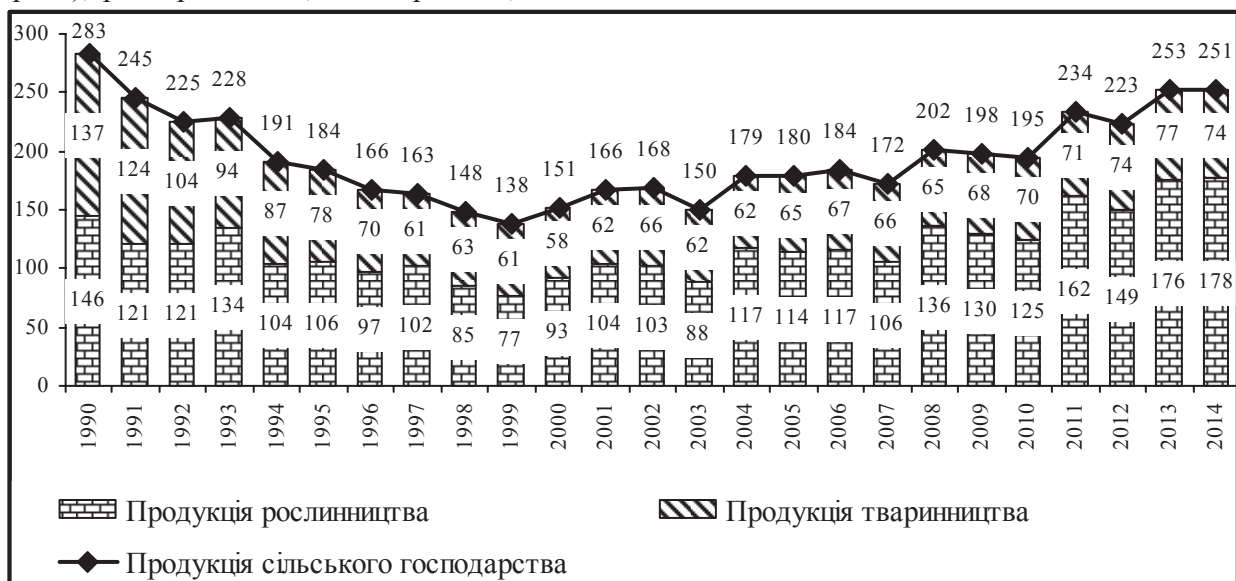

Рис. 1 Динаміка валової продукції сільського господарства України, млрд грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України

У 2014 р. порівняно з 1999 р. в Україні валової продукції сільського господарства вироблено у 1,8 раза більше, а порівняно з 1991 роком за існування неререформованих господарських структур – на 2,4 % більше, у тому числі рослинництва – відповідно у 2,3 раза і 47,1 %. Одержано високі валові збори зерно-

вих культур – 53,3 млн тонн у 2008 р., 56,7 – у 2011 р., 63,1 – у 2013 р. і 64 – у 2014 р., проти 50,1 млн тонн у 1990 році – найвищого врожаю за радянських часів.

Сталися зміни у виробництві в сільськогосподарських підприємствах і господарствах населення (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств, млрд грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України

Виробництво валової продукції сільського господарства в Україні на 100 га сільськогос-

подарських угідь можна простежити у таблиці 2.

2. Виробництво валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь за категоріями господарств (у постійних цінах 2010 року), тис. грн

Рік	Продукція сільського господарства				Продукція рослинництва				Продукція тваринництва			
	усі категорії господарств	у т.ч.		Господарства населення	усі категорії господарств	у т.ч.		Господарства населення	усі категорії господарств	у т.ч.		Господарства населення
		сільськогосподарські підприємства разом з фермерськими	Фермерські господарства			сільськогосподарські підприємства разом з фермерськими	Фермерські господарства			сільськогосподарські підприємства разом з фермерськими	Фермерські господарства	
1990	681	512	512 ¹⁾	3195	350	303	303	1053	330	209	209	2142
2000	384	181	178	1258	236	143	165	636	148	38	13	622
2005	483	319	233	743	308	244	220	409	175	75	13	334
2010	534	454	298	638	341	322	270	366	193	132	28	273
2013	694	665	456	732	483	502	422	458	211	163	33	274
2014	720	708	471	735	509	538	438	472	211	171	33	263
% до 1990	105,7	138,3	91,9	23	145,4	177,6	144,4	44,8	63,9	81,8	15,7	12,3
% до 2000	187,5	391,2	265,1	58,4	215,7	376,2	265,4	74,2	142,6	450	261,0	42,3

Джерело: Дані Державної служби статистики України (стат. бюлетень “Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.)” і розрахунки авторів.

¹⁾ Виробляли колгоспи, радгоспи – землю одержали фермери.

У всіх категоріях господарств у 2014 р. виробництво валової продукції перевищило показники 2000 р. – в 1,9 раза, а дотрансформаційного 1990 року – на 5,7 %, у тому числі продукції рослинництва – відповідно у 2,2 раза і на 45,4 % більше.

Особливих успіхів досягли сільськогосподарські підприємства ринкового типу, створені під час трансформації колгоспів і радгоспів, що існували за радянських часів. На 100 га сільськогосподарських угідь валової продукції

у 2014 р. проти 2000 року ними вироблено у 3,9 раза більше, а проти 1990 року – на 38,3 %, у тому числі продукції рослинництва – відповідно у 3,8 раза і на 77,6 % більше.

У процесі трансформації сільського господарства здійснено перерозподіл земель між сільськогосподарськими підприємствами, фермерськими і господарствами населення, що викликало зміни у виробництві продукції та рівні використання землі (табл. 3).

3. Питома вага форм господарювання у землекористуванні та виробництві сільськогосподарської продукції в Україні, %

Форми господарювання	Площа с.-г. угідь	Виробництво валової продукції			
		всього	у т.ч.		Коефіцієнт використання землі
			рослинництва	тваринництва	
1990 рік					
Усі господарські формування	100	100	100	100	1,00
у т.ч. с.-г. підприємства і фермерські господарства	93,7	70,4	81,1	59,2	0,75
господарства населення	6,3	29,6	18,9	40,8	4,70
1991 рік					
Усі категорії господарств	100	100	100	100	1,00
у т.ч. с.-г. підприємства	92	67	77,6	56,6	0,73
господарства населення	8	33	22,4	43,4	4,13
2000 рік					
Усі категорії господарств	100	100	100	100	1,00
у т.ч. с.-г. підприємства і фермерські господарства	84,9	38,4	49,3	21	0,45
з них: с.-г. підприємства	82,2	36,3	46,2	20,6	0,44
фермерські господарства	2,7	2,1	3,1	0,4	0,78
господарства населення	15,1	61,6	50,7	79	4,08
2013 рік					
Усі категорії господарств	100	100	100	100	1,00
у т.ч. с.-г. підприємства і фермерські господарства	56,4	54	58,6	43,5	0,96
з них: с.-г. підприємства	44,9	46,5	48,6	41,7	1,04
фермерські господарства	11,5	7,6	10,1	1,8	0,66
господарства населення	43,6	46	41,4	56,5	1,06
2014 рік					
Усі категорії господарств	100	100	100	100	1,00
у т.ч. с.-г. підприємства і фермерські господарства	56,2	55,3	59,4	45,5	0,98
з них: с.-г. підприємства	44,5	47,7	49,3	43,7	1,07
фермерські господарства	11,7	7,6	10	1,8	0,65
господарства населення	43,8	44,7	40,6	54,5	1,02

Джерело: Дані Державної служби статистики України, розрахунки авторів

Нереформовані сільськогосподарські підприємства у 1990 році, використовуючи 93,7 % сільськогосподарських угідь України, виробили 70,4 % валової продукції при коефіцієнті використання землі (0,75); у 2000 році на 84,9 % угідь виробили 38,4 % продукції (0,45), у 2014 р. на 56,2% угідь

вироблено 55,3 % продукції, а коефіцієнт використання землі зріс до 0,98.

Досягнутий рівень інтенсивності використання земель у різних господарських формуваннях характеризується виробництвом валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 4).

4. Виробництво валової продукції сільського господарства на 100 га сільськогосподарських угідь в господарських формуваннях України за 2013 рік

Форми господарювання	Виробництво валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн					
	всього	%	у т.ч.			
			рослинництво	%	тваринництво	%
Усі категорії господарств	694	100,0	483	100,0	211	100,0
Сільськогосподарські підприємства разом з фермерськими	665	95,8	502	104,0	163	77,1
у т.ч.: сільськогосподарські підприємства всього (без фермерських)	718	103,5	522	108,2	196	92,8
фермерські господарства (усі)	456	65,7	422	87,5	33	15,8
з них: за ф-50 с.г. (великі)	520	74,9	467	96,7	53	25,1
малі й середні 2 ферм.	413	59,5	393	81,4	20	9,5
Господарства населення, всього	732	105,5	458	94,9	274	129,6

Джерело: Дані Державної служби статистики України, розрахунки авторів

Найвищий рівень виробництва сільськогосподарської продукції на 100 га сільськогосподарських угідь досягнуто у сільськогосподарських підприємствах (без фермерських господарств) і господарствах населення – відповідно 718 і 732 тис. грн, проти 694 тис. грн у всіх категоріях господарств, у тому числі в рослинництві – 522 і 458 тис. грн (проти 483 тис. грн) і в тваринництві – 196 і 274 тис. грн (проти 211 тис. грн).

Позитивну роль у стабілізації виробництва відіграли господарства населення. Завдяки земельній реформі площа сільськогосподарських угідь у них збільшилася від 2,67 млн га в 1990 році до 15,8 млн га у 2013 р. (див. табл. 1), а виробництво валової продукції – відповідно від 84 до 112 млрд грн (див. рис. 2).

У період трансформацій аграрного сектору господарства населення компенсували спад виробництва, який допускали сільськогосподарські підприємства у порівнянні до співставного базового рівня 1990 року, який визначався: по всіх категоріях господарств, сільськогосподарських підприємствах безфермерських і фермерських господарствах виробництвом валової продукції на 100 га, яке було в колгоспах і радгоспах у 1990 році, по господарствах населення – середньозваженим виробництвом на 100 га сільськогосподарських угідь в цих господарствах у 1990 р. на площі 1990 року і на додатково одержаній землі – виробництва в колгоспах і радгоспах, з яких земля була передана для збільшення площ їх землекористування (табл.5).

5. Виробництво валової продукції в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у сільськогосподарських формуваннях до співставного базового рівня 1990 року, %

Рік	Сільськогосподарська продукція, всього				У тому числі продукція							
	Усі категорії господарств	у тому числі			Усі категорії господарств	рослинництва			тваринництва			
		с.-г. підприємства	фермерські господарства	господарства населення		с.-г. підприємства	у тому числі		с.-г. підприємства	у тому числі		
							фермерські господарства	господарства населення		фермерські господарства	господарства населення	
1995	66	55	35	88	74	63	50	107	58	44	12	76
2000	56	35	35	88	67	47	54	112	45	19	6	72
2005	71	65	46	75	88	82	73	93	53	41	6	61
2010	78	96	58	68	97	110	89	86	58	75	13	53
2011	90	124	78	75	117	154	123	104	61	80	14	52
2012	90	117	68	74	117	138	104	99	61	86	15	53
2013	102	140	89	78	138	172	139	107	64	94	16	53
2014	106	151	92	77	145	186	145	109	64	99	16	50

Джерело: Дані Державної служби статистики України

За період з 1990 по 2000 рік виробництво валової продукції в сільськогосподарських підприємствах зменшувалося значно вищими темпами, ніж у господарствах населення, що стримувало різкий спад виробництва у всіх категоріях господарств.

Якщо у 1995 році сільськогосподарські підприємства проти базового рівня 1990 року виробили 55 % валової продукції, а фермерські – 35 %, то господарства населення виробили 88 %, що дало змогу в Україні виробити 66 % продукції, а не на рівні сільськогосподарських підприємств і фермерських господарств. Особливо ця тенденція стосується розвитку тваринництва. У вказаному році сільськогосподарські підприємства виробили 44% продукції базового рівня, фермерські – 12, а господарства населення – 76%. Така ж тенденція склалася і у 2000 році.

Отже, виконавши свою роль у процесі реформування, як стримуючий фактор спаду виробництва в сільськогосподарських підприємствах, у подальші роки господарства населення через невідповідність та відсутність державної підтримки дещо зменшували виробництво сільськогосподарської продукції. Якщо у 1995 р. до базового рівня в них було вироблено 88 % продукції, то у 2014 році – 77 %. Однак на 100 га сільськогосподарських угідь вони виробляють більше продукції, ніж інші господарські формування. У 2013 р. виробили валової продукції на 10,1%, а тваринницької – у 1,7 раза більше від сільськогосподарських підприємств разом з фермерськими господарствами (див.табл.4).

В Україні створена й розвивається нова форма господарювання – фермерство, яка є провідною в передових країнах світу. Фермерських господарств в нашій країні налічується 40,8 тис., які використовують 4,5 млн га сільськогосподарських угідь, середній розмір кожного становить 109,2 га. Серед них великих – 0,9 тис. розміром 1941 га, середніх і малих – 39,9 тис. розміром 69,4 га (див. табл. 1).

Фермерські господарства, як новостворені формування, розвиваються поступово, а в останні роки значно збільшили обсяги виробництва. Якщо у 2005 р. на 100 га сільсько-

господарських угідь в них було вироблено валової продукції на 233 тис. грн, то у 2014 році – на 471 тис. грн, або у 2,1 раза більше, у тому числі продукції рослинництва – у 2,0 раза, тваринництва – у 2,5 раза більше (див. табл. 2). Отже, є всі підстави сподіватися на подальший розвиток цієї форми господарювання.

В останні роки, завдяки трансформаційним процесам в аграрній сфері активно розвиваються нові інтегровані господарські формування – агрохолдинги, що створюються шляхом об'єднання сільськогосподарських підприємств на основі оренди землі потужними промисловими підприємствами, фінансовими та сервісними вітчизняними і зарубіжними структурами, які мають можливість інвестувати кошти у виробничу та соціальну сферу села. До такої форми господарювання можна ставитися позитивно, особливо за умов дефіциту коштів для інвестування АПК. Особливістю таких великих за розмірами агроформувань є те, що вони мають змогу організовувати високоефективне виробництво, забезпечувати переробку і реалізацію як сільськогосподарської продукції, так і продуктів її переробки, уникати монопольного економічного впливу переробних підприємств, раціональніше використовувати вітчизняну та іноземну потужну техніку.

Таким чином, трансформація аграрних підприємств забезпечила відчутні організаційно-економічні зрушення, які дали поштовх до суттєвого приросту продукції рослинництва і прискорення розвитку тваринництва.

Значно зріс експортний потенціал аграрного сектору економіки країни. Якщо у 1995–1999 рр. середньорічний експорт агропродовольчої продукції становив 1871 млн дол. США, імпорт – 1220, а позитивне сальдо – 651, то за 2010–2014 рр. відповідно 14869, 6776 і 8093 млн дол. США. Отже, обсяг експорту збільшився у 7,9 раза, а позитивне сальдо зовнішньої торгівлі – у 12,4 раза.

Значно зросла ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах, яке із збиткового перетворилося на прибуткове (табл. 6).

6. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показники	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2012	2013	2014
У середньому за рік							
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції	-1,7	1,1	3,8	19,6	20,2	11,8	33,3
у т.ч. продукції рослинництва	0,7	2,1	4	16,8	17	9	29,5
продукції тваринництва	-2,3	-1	-0,2	2,8	3,2	2,8	3,8
Рівень рентабельності всього, %	-18,4	8,5	11,7	20,9	20,5	11,2	25,8
у т.ч. рослинництва, %	15,8	29,1	18,4	23,8	22,3	11,1	29,2
тваринництва, %	-44,3	-18,3	-2,1	12,1	14,3	11,3	13,4

Джерело: Дані Державної служби статистики України (стат.збірник „Сільське господарство України”), розрахунки авторів

Якщо за 1995–1999 роки, до проведення реформування, сільськогосподарські підприємства України мали 1,7 млрд грн середньорічних збитків при рівні збитковості (–18,4%), то в наступні п'ятирічні періоди прибутки стабільно зростали і за 2014 рік (вже реформовані підприємства) одержали 33,3 млрд грн прибутку при рівні рентабельності 25,8 %. Всього за 1999–2014 роки загальний приріст щорічних прибутків становить 19,6 млрд грн, у тому числі 16,8 млрд – у рослинництві і 2,8 млрд – у тваринництві.

Підвищилася продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах. Валової продукції на одного зайнятого в сільськогосподарському виробництві у 2013 р. вироблено у 7,4 раза більше, ніж у 2000 році і у 4,7 раза – порівняно з 1991 роком.

Сільське господарство стало ефективніше працювати, ніж промисловість. У галузі спостерігається більший приріст виробництва продукції, ніж у промисловості (табл. 7).

7. Середньорічні прирости (спади (-)) виробництва продукції сільського господарства і промисловості, %

Роки	Сільське господарство	Рослинництво	Тваринництво	Промисловість
1995-1999	-6,3	-5,5	-6,7	-2,9
2005-2009	2,3	2,8	1,9	-2,0
2010-2014	6,0	7,8	2,9	0,7

Джерело: Побудовано за даними Державної служби статистики („Статистичний щорічник України”, стат. бюлетень „Соціально-економічний розвиток України” за 2014 р.)

Якщо у 1995–1999 роках середньорічний спад виробництва сільськогосподарської продукції становив (-6,3%), у тому числі рослинництва – (-5,5 %) і тваринництва – (-6,7 %), а промисловості – (-2,9 %), то у 2010–2014 роках приріст у сільському господарстві становить 6,0%, у тому числі 7,8 % – у рослинництві і 2,9 % – у тваринництві, а в промисловості – лише 0,7 %.

Сільське господарство із збиткового стало прибутковим, а промисловість навпаки – із високоприбуткової до недостатньо прибуткової. Якщо у 2000 р. в сільському господарстві рівень збитковості становив -1,6 %, а в промисловості прибутковості 4,8 %, то у 2009 р. рівень рентабельності в сільському господарстві зріс до 14,7 %, а в промисловості він знизився до 1,8 %, у 2011 р. ці показники становили відповідно 23,2 і 4,7, у 2012 р. – 21,7 і 3,4, а у 2013 р. – 11,3 і 3,0 %.

Від проведених трансформацій в аграрному секторі економіки незаперечним є соціальний ефект. Збільшено площу сільськогосподарських земель, які передано у приватну власність громадянам для ведення особистого селянського господарства, розширено площі для випасання худоби та сінокосіння. Починаючи з 2000 року врегульовано питання приєднання до особистого селянського господарства земельного паю без створення юридичної особи. Розширено площу землекористування працівників соціальної сфери села. Запроваджено обов'язкове укладання підприємствами, установами, організаціями, які використовують землю для сільськогосподарських потреб, договорів оренди земельної частки (паю), майнового паю у власників цих часток (паїв) з виплатою орендної плати у натуральній та грошовій формах [119]. Поліпшується матеріальний стан селян за рахунок орендної плати,

яка щорічно збільшується. Так, на 01.01.2014 року селянам-орендодавцям було виплачено 9,8 млрд грн орендної плати, у тому числі селянам-пенсіонерам – 4,6 млрд грн, що становить 616 грн за переданий в оренду гектар земель, або 2500 грн за земельний пай в середньому по Україні.

Зростає середньомісячна заробітна плата у сільському господарстві та скорочується розрив між її рівнем у промисловості (рис. 3).

Якщо у 1999 році співвідношення заробітної плати в сільському господарстві до зар-

плати у промисловості становило 46,4 %, то у 2014-му – 62,1 %.

Аграрний сектор із дотаційного став однією із основних бюджетоформуєчих галузей економіки. Якщо у 1999 році підприємствами аграрного сектору було сплачено до бюджету 3,6 млрд грн, а обсяг державної підтримки становив 81,2 млрд грн, то у 2013 році сплачено до бюджету понад 47 млрд грн, а обсяг державної підтримки становив лише 2,4 млрд грн.

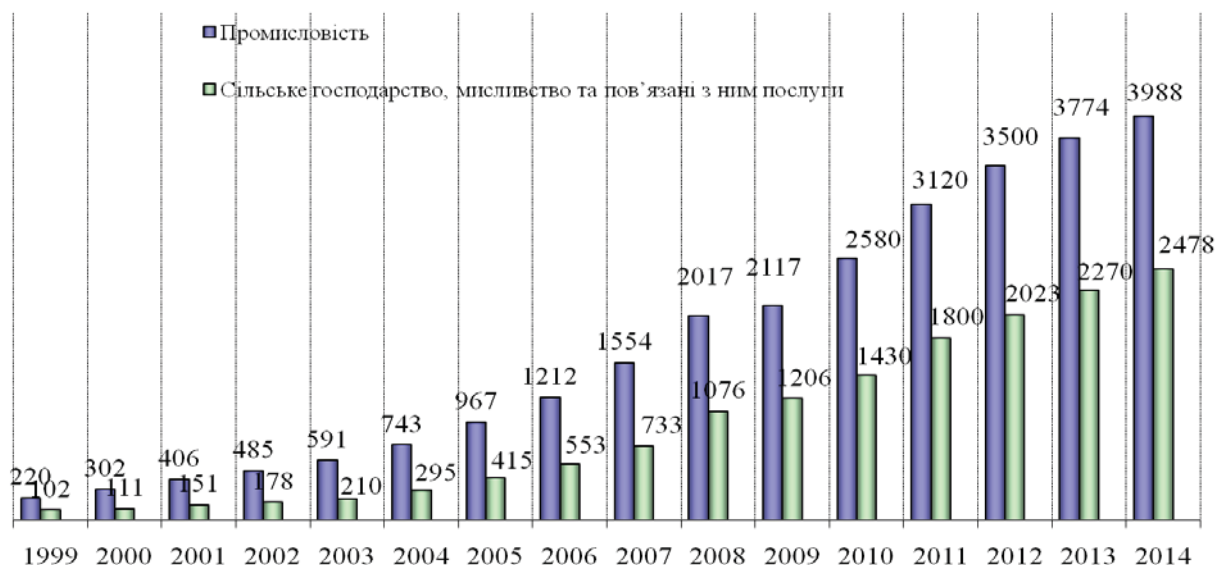

Рис. 3. Динаміка середньомісячної заробітної плати, грн

Джерело: Дані Державної служби статистики України (www.ukrstat.gov.ua)

Висновки. З огляду на пройдений шлях трансформацій в сільському господарстві та спираючись на його оцінку селянами, можна констатувати наступне:

- аграрна реформа серед інших складових економічної реформи була науково обґрунтованою, теоретично дослідженою, нормативно забезпеченою і практично впровадженою;

- в Україні було відпрацьовано власну модель реформування аграрного сектору в цілому і земельних відносин зокрема;

- забезпечено багатокладність виробництва на селі, де функціонують різні рівноправні форми господарювання, побудовані на приватній власності на землю у поєднанні з індивідуальною, сімейною і колективною формами організації праці;

- створено нові сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування, які в організаційному плані, внаслідок підвищення

мотивації праці, мають більші можливості й перспективи ефективного господарювання, що підтверджено практикою;

- особисті селянські господарства значною мірою забезпечили трудову зайнятість селян, стали фактором збереження виробництва від спадів в умовах зменшення потреби сільського господарства у трудових ресурсах і нерозвиненості інфраструктури на селі;

- відбулися позитивні соціальні зрушення. Збулися історичні прагнення селян: земля передана їм у власність і збережена за ними, власник може вільно розпоряджатися нею: створювати власне господарство, передавати в оренду й одержувати орендну плату, передавати спадкоємцям. Земля належить селянам і збережена від привласнення окремими групами підприємців, як це відбувалося з майном у промисловості, де нові господарі викупили майно у працівників, які в кінцевому результаті залишилися без фаб-

рик і заводів. Забезпечено значне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції і підвищення його ефективності.

Для забезпечення стабільного збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та підвищення його ефективності необхідно:

– при реалізації сільськогосподарської продукції дотримуватися формування науково обґрунтованих цін на сільськогосподарську продукцію, які б відшкодовували затрати на її виробництво і забезпечували прибуток, необхідний для розширеного його

відтворення [126, 133]. При цьому норма прибутку, як відношення прибутку до основного і оборотного капіталу, за нашими розрахунками, має бути на рівні 14-15 %;

– створити організаційно-економічні умови для розвитку особистих селянських господарств населення, шляхом забезпечення державної підтримки, створення на їх базі безприбуткових обслуговуючих кооперативів, які б забезпечували матеріально-технічне постачання та організували реалізацію виробленої продукції.

Список використаних джерел

1. Шлях до ринку : проект концепції переходу АПК республіки до ринкової економіки / П. Т. Саблук та ін. // Сільські вісті. – 1990. – 4 верес.
2. Декларація про державний суверенітет України, прийнята Верховною Радою УРСР; 16.07.1990 № 55-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
3. Закон Української РСР „Про економічну самостійність Української РСР”, прийнятий Верховною Радою УРСР; 03.08.1990 № 142-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/142-12>.
4. „Концепція переходу України до ринкової економіки”, прийнята Верховною Радою України 01.11.1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>
5. Юрчишин В.В. До питання про багатокладність сільського господарства / В.В. Юрчишин // Економіка Рад. України. – 1990. - № 11. – С. 49-54.
6. Земельні відносини на селі / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Сільські вісті. – 12 жовт. 1990. – №235.
7. Постанова Верховної Ради України “Про земельну реформу” (18.12.1990 р. № 563-ХІІ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.
8. Земельний кодекс України (18.12.1990 р. № 561-ХІІ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
9. Постанова Верховної Ради України “Про Концепцію роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду;”, 31.10.1991 № 1767-ХІІ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1767-12>.
10. Саблук П.Т. Научное обеспечение перехода агропромышленного комплекса Украинской ССР к рынку / П. Т. Саблук // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1991. – № 9. – С. 2-6.
11. Малік М.Й. Приватизація на основі співвласності / М. Й. Малік, Е. Ляковець, М. Шелудько // Тваринництво України. – 1991. – №10. – С. 28.
12. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" (20.12.1991 р. № 2009-ХІІ) . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.
13. Закон України “Про форми власності на землю” (30.01.1992 р. № 2073-ХІІ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>.
14. Малік М.Й. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік // Економіка і організація сільського господарства. Респ. міжвід. темат. наук. зб. – К., 1991. – Вип. 89: Освоєння оренди і орендних відносин у сільському господарстві. – С. 7–12.
15. Гайдучський П.І. Приватизація власності. Акціонерні і пайові відносини / П. І. Гайдучський, О.Є. Подолева. – К.: В-во УСГА, 1991 р. – 54 с.
16. Гайдучський П.І. Хозрасчетный механизм межотраслевых связей в АПК / П. І. Гайдучський. – К.: В-во УСГА, 1991 р. – 196 с.
17. Гайдучський П.І. Орендні відносини / П. І. Гайдучський, В. К. Симоненко. – К: Вища школа, 1991 р. – 207 с.
18. Методичні рекомендації по приватизації власності колгоспів на пайовій основі / П. І. Гайдучський, О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин, М. Я. Дем'яненко [та ін.]. – К.: Держагропром УРСР, УкрНДІЕАПВ ім. О. Г. Шліхтера, 1991 р. – 27 с.
19. Месель-Веселяк В.Я. Развитие форм хозяйствования в аграрном секторе Украинской ССР / В. Я. Месель-Веселяк // Проблемы экономики труда и социального развития села : материалы Всесоюз. координац. науч.-метод. совещ. – К., 1991. – С. 60-65.
20. Mesel-Veseljak W. Polityka rolnicza przy przejsciu do gospodarki rynkowej Ukrainy / W. Mesel-Veseljak // Polityka rolna w okresie przejsciowym do gospodarki rynkowej – doswiadczenia polski : referaty z seminarium, Warszawa, 27–29 maja 1991 r. – Warszawa, 1992. – S. 269–274.
21. Саблук П.Т. Шляхи виходу агропромислового комплексу України із кризового стану / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // Вісник аграрної науки. – 1992. – №1. – С. 10-14.

22. Закон України “Про колективне сільськогосподарське підприємство”, (14.02.1992 № 2114-XII). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2114-12>.
23. Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М. Земля для фермера / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Сільські вісті. – 6 берез. 1992. – № 8.
24. Закон України „Про приватизацію майна державних підприємств” (4.03.1992 р. № 2163-XII). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2163-12>.
25. Земельний кодекс України (13.03.1992 р. №2196-XII). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/561-12>.
26. Постанова Верховної Ради України “Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі” (13.03.1992 р. № 2200-XII). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2200-12>.
27. Закон України “Про плату за землю” (3.07.1992 р. № 2535-XII). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2535-12>.
28. Саблук П.Т. Складна дорога у фермерство / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, О. О. Бугуцький // Сільські вісті. – 1992. – 20 жовтня.
29. Декрет Кабінету Міністрів України “Про приватизацію земельних ділянок” (26.12.1992 р. № 15-92). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/15-92>.
30. Реорганізація колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва при переході до ринку (методичні рекомендації) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, А. М. Стельмашук [та ін.]; ІАЕ ім. Шліхтера УААН, Тернопільський філіал інституту землеробства і тваринництва західного регіону. – Тернопіль, 1992. – 33 с.
31. Рекомендації по організації селянських (фермерських) господарств в Україні (у 2-х частинах) / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Гайдуцький П. І. [та ін.]; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. – К.: ІАЕ УААН, 1993. – 484 с.
32. Месель-Веселяк В.Я. Відносини власності на землю / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, І. А. Розумний // Власність у сільському господарстві; за ред. В.В. Юрчишина і П.Т. Саблука. – К., 1993. – 352 с. – С. 241 – 260.
33. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання : моногр. [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М.]; за ред. П.Т. Саблука і В.Я. Месель-Веселяка. – К., 1993. – 376 с.
34. Лукинов І.І. Продуктивні сили села – основа його відродження і прогресу / І.І. Лукинов// Економіка України. – 1993. – №3.
35. Nikolay Fedorov. Some Problems of the Land Reform in Ukraine // The New Role of the State in the Development of Agriculture in Central and East European Countries: Report on the results of a conference held in Sofia from the 4th to the 9th June 1993 / N. Fedorov. – Sofia, 1993. – S. 113-114.
36. Nikolay Fedorov, Nikolay Snopok . Problems of Land Relations Reforming in the Ukraine / N. Fedorov, N. Snopok // Abstracts of reports and speeches of participants of International Symposium of Agriculture Economics Educational and Research Agenda for Nations in Transition. – Kiev, Ukraine. – October, 11-16. – 1993. – S. 33-35.
37. Mesel-Veselyak V. Farming development in Ukraine / V. Mesel-Veselyak // Agricultural Economics Educational and Research Agenda for Nations in Transition : abstracts of reports and speeches of participants of International Symposium of Agricultural Economists, Kiev (Ukraine), October, 11–16, 1993. – К. : ІАЕ УААН, 1993. – Р. 47–49.
38. Лупенко Ю.О. Формування акціонерних структур в АПК / Ю. О. Лупенко // Економіка України – 1993. – № 11. – С. 54-59.
39. Постанова Верховної Ради України “Про доповідь Президента України “Про основні засади економічної та соціальної політики”, (Розділ 5 “Аграрна політика”) 19 жовтня 1994 року № 216/94-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show>
40. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (10.11.1994 р. № 666/94). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94>.
41. Месель-Веселяк В.Я. Про відповідність положень, викладених в Указі Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва чинному земельному законодавству/ В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Наш Час, 02.12.1994 року.
42. Саблук П.Т. Магістральні напрями аграрної реформи / П. Т. Саблук // Економіка АПК. – 1995. – № 1. – С. 8–14.
43. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь: Наук. вид. / [Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М.]; за ред. В. Я., Месель-Веселяка М. М. Федорова– К. : ІАЕ, 1995. – 6 с.
44. Месель-Веселяк В.Я. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 1995. – № 2. – С. 11-16.
45. Постанова Кабінету Міністрів України „Про методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів” (23.03.1995 р. № 213). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/213-95-п>.
46. Указ Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (8.08.1995 р. № 720/95). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.
47. Prof. Victor Ya. Mesel-Veselyak, Fedorov Mykola Mykolayovych. Ukrainian Land for Investors // Ukrainian Investment Magazine. – 1995. – № 9. – С. 9-10.
48. Гладій М.В. Соціально-економічні аспекти аграрної реформи на Львівщині / М. В. Гладій// Економіка АПК. – 1995. – № 9. – С. 69 – 74.

49. *Fedorov M. M.* Some Problems of the Land Reform in Ukraine / M. M. Fedorov // The New Role of the Development of Agriculture in Central and East European Countries. Prague, 1995. - 147 s. - S. 18, 113 - 114.
50. Реформування земельних відносин, форм власності і господарювання (методичні положення) / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М.; УААН, ІАЕ. - К., 1995. - 43 с.
51. *Месель-Веселяк В. Я.* Земельна реформа – основа структурних перетворень в аграрній сфері України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. - 1996. - № 5 - С. 10-17.
52. *Гладій М. В.* Особливості аграрної реформи у Львівській області / М. В. Гладій // Економіка України. - 1996. - № 5. - С. 34-43.
53. *Месель-Веселяк В. Я.* Удосконалення відносин власності – основа аграрних перетворень / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. - 1996. - № 6 - С. 3-13.
54. *Малік М. Й.* Особливості реформування с.-г. виробництва / М. Й. Малік, В.А. Юдіна // Економіка АПК. - 1996. - № 8. - С.23-28.
55. Закон України «Про плату за землю» 19.09.1996 р. № 378/96-ВР. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/378/96-вр>.
56. *Лукинов І.І.* Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І.І. Лукинов // Економіка України. - 1996. - № 10. - С. 4-18.
57. *Месель-Веселяк В.Я.* Методологічні принципи і методика грошової оцінки сільськогосподарських земель / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Сучасна аграрна політика України: Проблеми становлення ; за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. - К. : ІАЕ, 1996. - 663 с. - Розд. 8 : Земельні відносини, гл. 8.4. - С. 236-243.
58. *Месель-Веселяк В.Я.* Форми господарювання і розвиток земельних відносин в сільськогосподарському виробництві України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. - 1996. - № 12 - С. 12-19.
59. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Малік М. Й., Лупенко Ю. О., Гладій М. В.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. - К.: ІАЕ, 1997. - 648 с.
60. Указ Президента України “Про оренду землі” (23.04. 1997 р. № 367/97). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/367/97>.
61. *Месель-Веселяк В.Я.* Приватизація і розвиток форм господарювання в АПК / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. - 1997. - № 10. - С. 3-7.
62. *Федоров М. М.* Трансформація земельних відносин в аграрній сфері. / М. М. Федоров // Економіка АПК. - 1998. - №4. - С.12-17.
63. Закон України “Про оренду землі” (6.10.1998 р. № 161-XIV). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
64. Закон України “Про фіксований сільськогосподарський податок” (17.12. 1998 р., № 320-XIV). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/320-14>.
65. *Месель-Веселяк В.Я.* Напрями реформування агропромислового виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. - 1999. - № 1. - С. 36-40.
66. *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічні засади реформування агропромислового виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Агроінком. - 1999. - № 1-2. - С. 24-29.
67. *Федоров М. М.* Земельна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи / М. М. Федоров // Економічний часопис. -1999.-№6.-С.22-26.
68. *Месель-Веселяк В. Я.* Реформування аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк. - К.: ІАЕ УААН, 1999. - 272 с.
69. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва (посібник у питаннях та відповідях) [Саблук П. Т., Малік М. Й. та ін.]. - К.: ІАЕ, 1999. - 530 с.
70. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 р.). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>
71. *Месель-Веселяк В.Я.* Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В. Я. Месель-Веселяк // Реформування аграрного виробництва. К.: ІАЕ, 1999. - 272 с. С. 186-190.
72. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств. - 2-ге доп. вид. / Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Гладій М. В., Кириленко І. Г., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Малік М. Й., Даниленко А. С., Лузан Ю. Я., Лупенко Ю. О.; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. - К.: ІАЕ, 2000. - 660 с.
73. Закон України «Про внесення змін до Закону України "Про фіксований сільськогосподарський податок" (від 01.06.2000 № 1777-III). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1777-14>
74. *Гайдуцький П. І.* Розвиток багатокладного господарювання та конкурентоспроможного агропромислового виробництва / П.І. Гайдуцький // Економіка АПК. - 2001. - № 4. - С. 19 - 23.
75. Земельний кодекс України (25.10.2001 р. №2768-3). [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/561-12>
76. *Лузан Ю.Я.* Реформування аграрного сектора України : стан і перспективи / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. - 2002. - № 4.- С.3 - 8
77. *Гайдуцький П. І.* Аграрний ринок: уроки і завдання / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. - 2002. - № 5. - С. 3 - 9.
78. *Месель-Веселяк В.Я.* Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. - 2002. - № 8. - С. 10-16.
79. Порядок грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів / Нормативно-правові акти з питань земельних відносин [Даниленко А. С., Губарев В. С., Жмуцький В. В., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Білик Ю. Д. та ін.]. - К.: Урожай, 2003. - 412 с.

80. Федоров М. М. Організаційно-економічні передумови формування ринку земель сільськогосподарського призначення / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2003. – № 1. – С.25-31.
81. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-правове забезпечення реформування земельних відносин в аграрній сфері (підсумки і проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Землевпорядний вісник. – 2003. – № 3. – С. 24-30.
82. Закон України “Про особисте селянське господарство” (15.05. 2003 р. № 742-IV). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/742-15>
83. Гайдуцький П. І. Аграрна реформа: міфи й істина. / П. І. Гайдуцький // Економіка АПК. – 2003. – № 9. – С. 3 – 9.
84. Кучма Л. Д. Своїм шляхом: Роздуми про економічні реформи в Україні. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – 384 с. – С. 173.
85. Федоров М. М. Об’єктивна необхідність і основні методичні принципи удосконалення методики економічної оцінки земель / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2004. – №5. – С.3-11.
86. Закон України „Про державну підтримку сільського господарства України” (від 24.06.2004, № 49, ст. 527). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1877-15>
87. Месель-Веселяк В. Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 9. – С. 3-8.
88. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18-24.
89. Кириленко І. Г.Актуальні проблеми розвитку аграрного ринку в Україні в контексті формування балансів продовольчих ресурсів / І. Г.Кириленко // Економіка АПК. – 2004.– №12 – С. 16-23.
90. Аграрна реформа в Україні / Гайдуцький П. І., Саблук П. Т., Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Малік М. Й.; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
91. Лупенко Ю. О. Потенціал акціонерного сектору агропромислового комплексу / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2005. – № 1. – С. 21-25.
92. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектору України: здобутки і проблеми / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 3. – С. 3-8.
93. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17-26.
94. Лупенко Ю. О. Сучасні тенденції доходів сільського населення / Ю. О. Лупенко // Фінанси України – 2006. – № 5. – С. 32-38.
95. Третяк А.М. Концепція державної програми вдосконалення земельних відносин в Україні на 2007-2015 рр. / А. М. Третяк, Л. Я. Новаковський, Ю. О. Лупенко, М. М. Федоров // Вісник аграрної науки. - 2006. - № 9. - С. 5-7.
96. Месель-Веселяк В. Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34-41.
97. Месель-Веселяк В.Я. Методичні рекомендації щодо формування регіональних виробництв у м'ясопродуктовому підкомплексі / В. Я. Месель-Веселяк, О. В. Мазуренко. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 71 с.
98. Месель-Веселяк В.Я. Фінансування виробництва в сільськогосподарських формуваннях / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 18-23.
99. Лупенко Ю.О. Системні трансформації аграрного сектору економіки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 49-51.
100. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8-14.
101. Лукинов І.І. Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І. І. Лукинов. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 816 с. – (Вибрані праці: у 2-х кн. – Кн. 1), С. 247-296, С. 256.
102. Лукинов І. І. Продуктивність сили села – основа його відродження і прогресу / І. І. Лукинов. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 794 с. – (Вибрані праці: у 2-х кн. – Кн. 2), С. 640.
103. Концепція ціноутворення на сільськогосподарську продукцію // Ціноутворення та нормативні витрати в сільському господарстві (теорія, методологія, практика): у 2-х т. [Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Воскобійник Ю. П., Мазуренко О. В.]; за ред. П. Т. Саблука, Ю. Ф. Мельника, М. В. Зубця, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 698 с.
104. Концептуальні напрями стратегії розвитку агропромислового комплексу та сільських територій України на період до 2020 року / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко [та ін.]; УААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки». – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – 48 с.
105. Месель-Веселяк В. Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 13-20.
106. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2008. – С. 58–66.
107. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність енергетичного самозабезпечення сільського господарства / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 10-14.
108. Федоров М. М. Трансформації земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.
109. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – № 10. – С. 7–14.
110. Федоров М. М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 3-10.

111. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // *Економіка АПК.* – 2009. – №12 – С. 3–14.
112. *Даниленко А. С.* Державна підтримка аграрного сектору економіки в контексті формування передумов для сталого економічного розвитку / А. С. Даниленко // *Вісн. Білоцерк. держ. аграр. ун-ту.* – 2009. – Вип. 63. – С. 3–8.
113. *Месель-Веселяк В. Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації у сільському господарстві : доп. на Дванадцятих річних зборах Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 25–26 лют. 2010 р. / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2010. – 57 с.
114. *Месель-Веселяк В. Я.* Реформування аграрного сектора України (здобутки, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // *Вісн. екон. науки.* – 2010. – № 2 (18). – С. 205–212.
115. *Месель-Веселяк В. Я.* Аграрна реформа і організаційно-економічні трансформації в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2010. – № 4. – С. 3–18.
116. *Месель-Веселяк В. Я.* Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2010. – № 6. – С. 8–16.
117. *Месель-Веселяк В.Я.* Формування самозабезпечуючих енергетичних систем у сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2010. – № 12. – С. 31–37.
118. *Малік М. Й.* Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері / М. Й. Малік // *Економіка АПК.* – 2010. – № 12. – С. 103–108.
119. *Федоров М.М.* Розвиток орендних земельних відносин у новостворених агроформуваннях / М. М. Федоров // *Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві.* – Харків, ХНТУСГ, 2010. – С. 89–97.
120. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) : моногр. / [Присяжнюк М. В., Саблук П. Т., Месель-Веселяк В. Я., Федоров М. М., Грищенко О.Ю., Мазуренко О.В., Хомаківська О. В., Корчинська С. Г. та ін.] ; за ред. М. В. Присяжнюка, М. В. Зубця, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, М. М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
121. *Месель-Веселяк В.Я.* Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2011. – № 3. – С. 9–16.
122. Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України : (проект) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Я. Дем'яненко [та ін.] // *Економіка АПК.* – 2011. – № 4. – С. 3–6.
123. *Месель-Веселяк В.Я.* Прогноз урожайності і валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2011. – № 5. – С. 26–33.
124. *Месель-Веселяк В. Я.* Розвиток сільського господарства України (науково-методичне забезпечення) / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2011. – № 7. – С. 42–55.
125. *Месель-Веселяк В. Я.* Ціновий механізм забезпечення зростання виробництва зерна в Україні (удосконалення науково-методичних підходів) / В. Я. Месель-Веселяк, О. Ю. Грищенко // *Економіка АПК.* – 2011. – № 8. – С. 48–52.
126. *Саблук П.Т.* Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2011. – № 9. – С. 3–9.
127. Реформування і трансформаційні зміни в аграрному секторі економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // *Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері : матер. міжрегіон. зборів учасників Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, Луганськ, 30 берез. 2011 р. – Луганськ : Янтар, 2011. – С. 14–34.*
128. *Федоров М. М.* Інституціональні засади трансформації земельних відносин в аграрній сфері / М. М. Федоров // *Інституціональні засади трансформації земельних відносин в аграрній сфері: матер. міжрегіон. зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників, 30 берез. 2011 р. у м. Луганську. – Луганськ : «Янтар», 2011.– С. 55–67.*
129. *Месель-Веселяк В. Я.* Ефективність застосування альтернативних видів енергії в сільському господарстві України / В. Я. Месель-Веселяк, В. С. Паштецький // *Економіка АПК.* – 2011. – №12. – С.3–9.
130. *Месель-Веселяк В.Я.* Трансформаційні зміни в сільському господарстві України та Автономної Республіки Крим / В. Я. Месель-Веселяк, В. С. Паштецький, О.Ю. Грищенко, А.В. Паштецький, О.В. Мазуренко. – Сімферополь, 2011. – 120 с.
131. *Месель-Веселяк В.Я.* Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2012. – № 1. – С. 13–23.
132. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / Лупенко Ю. О., Месель-Веселяк В. Я., Малік М. Й., Федоров М. М. [та ін.] ; НААН, ННЦ «Ін-т аграр. економіки» ; за ред. Ю. О. Лупенка, В. Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 180 с.
133. *Месель-Веселяк В.Я.* Забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // *Наук. вісн. Луган. нац. аграр. ун-ту. Сер. «Екон. науки».* – Луганськ, 2012. – № 35.
134. *Лупенко Ю.О.* Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю. О. Лупенко // *Економіка АПК.* – 2012. – № 11. – С. 10 – 14.
135. *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Ярчук // *Економіка АПК.* – 2013. – № 2. – С. 3–8.
136. *Лупенко Ю.О.* Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // *Економіка АПК.* – 2014. – № 7. – С. 26–38.

Стаття надійшла до редакції 01.06.2015 р.

* * *